

Арделян О. В.,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри англійської мови та методики її викладання
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка

ТОПОНІМИ У СКЛАДІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ЯК ЗНАКИ АНГЛІЙСЬКОЇ ЕТНОКУЛЬТУРИ

Анотація. Статтю присвячено описові англійських топонімів у складі фразеологічних одиниць, які є невід'ємним компонентом смислової та структурної організації фразеологізмів. На підставі розкриття лінгвокультурних ознак ономастичного складу одиниць розглянуто положення, що постійно відтворюються в мовленні словосполучення або висловлення, які ґрунтуються на стереотипах етносвідомості, є репрезентантами культури народу й характеризуються образністю та експресивністю.

Ключові слова: топонім, фразеологічна одиниця, ономастична фразеологія, лінгвокультурний аспект.

Постановка проблеми. Фразеологічний склад мови реагує на розвиток суспільства і є досить специфічним щодо певної доби, країни та народу. Ономастика теж становить таку частину лексики, яка тісно пов'язана з потребами суспільства, на яку впливають соціально-історичні й соціокультурні фактори. Фразеологізми – постійно відтворюються в мовленні словосполучення або висловлення, які ґрунтуються на стереотипах етносвідомості, є репрезентантами культури народу та характеризуються образністю й експресивністю. «Фразеологізм є продуктом культурно-гносеологічної здатності етносу фіксувати як стереотипне власне антропометричне відношення до об'єктивного світу, що з часом перетворюється на прототипне в етносвідомості» [1, с. 768]. Вагоме місце в дослідженні складу фразеологічних одиниць посідають топоніми, які є невід'ємним компонентом смислової та структурної організації фразеологічних одиниць. Вони виконують своє основне призначення – ідентифікують об'єкти дійсності.

Виділення національно-культурного компонента семантики фразеологічної одиниці, яким у дослідженні вважається топонім, дає можливість вивчити фразеологізм з погляду наявності в ньому інформації про етнічну свідомість. Топоніми Великої Британії містять елементи, які беруть свої корені з мов принаймні п'яти різних народів – кельтів, римлян, англосаксів, скандинавів, французів. Усі ці народи зробили свій внесок у топоніміку країни і створили англійські топоніми такими, які вони є сьогодні [2, с. 17].

Мова – це резервуар культурного змісту, засіб проникнення до ієрархії культурних цінностей, інструмент інтерпретації, категоризації й концептуалізації вторинних семіотичних систем [3]. Топоніми у складі фразеологічних одиниць можуть номінувати реальний об'єкт, і згодом відбувається розвиток образу на основі якоїсь значущої, яскравої ознаки. Символічне значення топонімів може бути зумовлене реальними фізичними характеристиками, властивими називаному об'єктові, тобто велику роль відіграють екстралінгвальні чинники.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Увага до мотивування і явища мотивування власних імен традиційна для

топоніміки й ономастики. Широко пояснювальні можливості дає встановлення мотивувальних зв'язків у діхронічних, етимологічних дослідженнях. Підхід до змістової мотивації топонімів передбачає наявність ономасіологічного «елемента», який виступає в ролі об'єднувача групи імен і є зовнішнім стосовно них. Традиційно це направлення пов'язане з установленням провідних мотивувальних ознак, які об'єднуються на логіко-семантичних підставах в ономасіологічній моделі-принципи номінації; через принципи номінації, у свою чергу, ведеться ономасіологічний опис тих чи інших семантичних або лексико-семантичних моделей у різних ономастичних групах (Ковалева, 1972, Воробйова, 1973, Матвеев, 1977, Smith, 1980, Томахін, 1984, Беспалова, 1991, Голомидова, 1998, Отін, 2004, Лалаян, 2007, Ермакова, 2008, Набережнева, 2009, Заваринська, 2009, Третьякова, 2011 та ін.). Продуктивність цього підходу підтверджена широким упровадженням в ономасіологічні дослідження різноманітного лексичного матеріалу.

Мета статті полягає в дослідженні англійських топонімів у складі фразеологічних одиниць, які є невід'ємним компонентом смислової та структурної організації фразеологізмів.

Виклад основного матеріалу. У словотвірному акті ономасіологічна ознака ставиться у відоме відношення до ономасіологічного базису, й організований так зв'язок закріплюється у вигляді словотвірного чи мотивувального значення в структурі похідного топоніма. Завдяки мотивувальному значенню в похідному імені утворюється асоціативна проекція між внутрішньою формою, яка відображає мотивувальну ознаку, і поняттєво-предметним змістом. Ось чому на момент появи географічного імені мотивувальне значення виконує надзвичайно відповідальну функцію: воно координує, внутрішньо упорядковує сукупність множинних семантичних компонентів імені, вибудовує їх у єдину й цілісну семантичну структуру, пояснює саму можливість знака виконувати мовну функцію, яка покладена на нього.

У сучасній ономастиці К. Сміт (Smith, 1980) поділяє англійські топоніми за своєю морфологічною структурою на прості однослівні найменування (simple place-names); похідні (derived (affixed) place-names); складні топоніми (compound place-names); складені топоніми (complex place-names) [4, с. 36].

Простий топонім – це «власна назва з нульовим онімічним формантом, що не є результатом розкладання, складання чи скорочення іншої назви» [5, с. 118]. Такі топоніми складаються з одного елемента, є результатом або повного спрощення (*Tring* – давньоанглійське *treo* + *hangra*; *Ilden* – давньоанглійське *ig* + *denn*), або змін у складі спочатку односкладних назв (*Ore*). У цю групу також входить невелика кількість найменувань, що складаються з однієї основи й безпосередньо співвідносяться зі словом сучасної мови (*Bath*, *Cliff*).

Прості топоніми:

- *like the devil looking over Lincoln* – рідк. «як диявол, який дивиться на Лінкольнський собор», тобто похмуро, злобливо, з осудом [6, с. 210]. Назва Lincoln бере свій початок від поселення в 1 ст. до н.е. Витоки назви можуть належати до цього періоду, тому що поселення названо кельтськими мешканцями й у британській мові звучало як Lindon – «the pool» («ставок»);

- *the battle of Waterloo was won on the playing fields of Eton* – «битва під Ватерлоо виграна на спортивних площадках Ітона», тобто слава Англії кується в закритих навчальних закладах [6, с. 68]. Це прислів'я є похідною одиницею від фразеологічного виразу *to meet one's Waterloo* – бути розгромленим, зазнати кінцеву поразку (як Наполеон біля Ватерлоо) [6, с. 801]. Назва Waterloo має голландське походження. Перший елемент – це швидше за все вода, але її варто розуміти на місцевому рівні як «вологий». Другий елемент – це lo(o), стародавнє слово «ліс» або «очищення в лісі», що походить від латинських слів *lucus* (ліс) або *lucum* (очищення в лісі). Назва Eton походить від давньоанглійського *Ēa-tūn* = River-Town, тобто місто на річці Темзі;

- *something is rotten in the State of Denmark* – «підгнило щось у Датському королівстві» (шекспірівський вираз, W. Shakespeare, 'Hamlet', act.I, sc. 4) [6, с. 718]. У фразеологізмі використана назва суверенної держави Данії, на той час Датського королівства;

- *oxford mixture* – темно-сіра тканина [6, с. 510];
- *the Provisions of Oxford* – іст. «оксфордські провізії» (конституція, що ставила короля під постійний контроль баронів) [6, с. 606]. Оксфорд, вперше заселений у саксонські часи, був спочатку відомий як «Oxenaforða», що означає «Форд волів»: тоді бродами користувалися частіше, ніж мостами. Заснування міста почалося з установаження річкового переходу для волів близько 900 року;

- *from Dan to Beersheba* – від Дана до Вирсавії, від одного кінця країни до іншого; повсюди, скрізь [6, с. 195]. Назва арабського походження – *Be'er* – це єврейське слово «колодязь», *sheva* – 7 (від івритського слова *shvu'a*). Давні євреї вважали число 7 щасливим числом.

Похідний топонім, або деривативна назва – це «назва, яка утворена шляхом деривації за допомогою різних спеціальних онімічних елементів (префікса, суфікса, зміни наголосу)» [5, с. 117]. Такі топоніми складаються з твірної основи й топонімічного суфікса (*Oakleigh, Fordwich*) або топонімічного напівсуфікса (*Clifford, Elmstead*). Помітне місце посідають топоніми, що характеризуються умовним поділом. У них виділяються ті самі суфікси (*Ulwham, Rochester*) і напівсуфікси (*Esholt, Ulcombe*), а початкова частина не має значення на сучасному етапі розвитку мови. У межах цієї групи є також 3-складові топоніми, в яких виділяються два суфікси (*Loddington, Framlington*). Можна виділити назви, сучасний стан яких відображає різні стадії процесу спрощення (*Sleagill, Stonor, Ryon, Riccal*).

Похідні топоніми:

- *a Norfolk dumpling* – рідк. товстун (про жителя графства Норфолк) [6, с. 229]. Приблизно до 5-го століття англійці (the Angles) установили контроль над регіоном Nordfolc (Territory of the Northern People), який стали пізніше називати Norfolk «земля північних людей»;
- *take smb. to Banbury Cross* – заст. качати дитину на коліні (Ch. Dickens, 'Dombey and Son', ch. VI) [6, с. 186]. Назва міста

Banbury, заснованого в 6 ст. саксонським вождем, походить від слова «Ban(n)», що означає «злочин», «убивця», а «burgh» означає поселення;

- *the heart of Mid-Lothian* – іст. «единбурзька темниця» (прізвисько в'язниці в Единбурзі, яку зруйновано в 1817 р.) [6, с. 374]. Назва *Midlothian* шотландською галльською мовою (*Meadhan Lodainn*) позначала середню (middle) частину шотландського регіону *Lothian*. Походження назви регіону досі під питанням. За однією версією, вона походить від британського «*Lugudūniānā*» (*Lleuddiniawn*) у сучасному валлійському написанні, що означає «країну форту Лугус», останній є кельтським богом торгівлі. За іншою легендою, назва походить від короля Лота (Lot), котрий є королем регіону *Lothian* у легенді про короля Артура;

- *to be off for / go to Bedfordshire* – розм. жарт. «іти, лягати спати» [6, с. 74]. Перше зареєстроване використання назви в 1011 році було «*Bedanfordscir*», що означає графство Бедфорда, що само по собі означає «*Beda's ford*» (річковий перехід);

- *to come/put Yorkshire over smb.* – рідк. обдурити, обманути, ошукати кого-небудь (хитрощі йоркширців увійшли до прислів'я) [6, с. 844]. Йоркшир або округ Йорк був названий так, як це є графством міста Йорк або *York's Shire*. «York» походить від назви міста вікінгів *Jórvík*;

- *to grin like a Cheshire cat* – «усміхатися на весь рот» (вираз отримав особливу популярність завдяки книзі Керролла «Аліса в країні чудес») [6, с. 133]. Назва Чешіра спочатку взята з ранньої назви Честер (Chester), уперше записана як *Legeceasterscir* в англосаксонській хроніці (в 980 році), що означає, що це графство міста легіонів.

Складний топонім, або *composita* – це «складна власна назва, що має у своєму складі не менше ніж дві кореневі основи зі з'єднувальною голосною або без неї» [5, с. 66] (*Beambridge, Ninebanks*).

Складні топоніми:

- *the Newgate Calendar* – іст. довідник Ньюгейтської тюрми (з даними про ув'язнених у ній злочинців) [6, с. 120]. Назва Newgate була назвою одних із історичних семи воріт лондонської стіни навколо міста Лондона й одних із шести, що датуються римськими часами;

- *Newgate frill/fringe* – заст. бакенбарди й борода, які облямовують обличчя; «шкіперська» борідка (жарт. натяк на петлю, яку наділи на присудженого до повішання; Newgate – назва стародавньої в'язниці в Лондоні, яка стала загальною) [6, с. 533];

- *talk Billingsgate* – розм. сваритися, як базарна торгівка (Billingsgate – назва великого рибного базару в Лондоні) [6, с. 82]. Billingsgate є одним із 25 підрозділів міста Лондона. Його назва походить від оригінальних водних воріт міста, і цей маленький міський підрозділ розташований на північному березі річки Темзи між Лондонським і Тауерським мостами.

Складений топонім – це апозитивна назва, «назва-словосполучення – будь-яка власна назва нічим не пов'язаних компонентів, що має форму словосполучення з прийменником або без нього» [5, с. 62]. Найбільше поширення одержують вторинні полілексемні топоніми, які будуються на основі раніше існуючих топонімів шляхом додавання атрибутивних ознак (*Cool Aston, Cold Aston*).

1. Складені топоніми (словосполучення, утворені за допомогою слова *street*):

- *a Grab-street hack* – рідк. найманий писака, літературний поденник, борзописець (*Grub-street* вулиця в Лондоні, де жила

злитення літературна ботема у XVIII ст.) [6, с. 341]. Фразеологізм походить від топоніма Grub Street. Згідно з Oxford English Dictionary, дієслово «to grub» має значення «копати поверхнево; розбити поверхню (землю); очистити (землю) від коренів і пнів». Уперше використали це слово в 1300 році;

- *Coronation Street* – вулиця, населена робітниками [6, с. 730]. Coronation Street – це британський телесеріал, створений Granada Television і представлений на ITV з 9 грудня 1960 року. Дії серіалу відбуваються на вулиці Coronation Street у вигаданому містечку Weatherfield. Там вулиця була побудована в 1902 році й названа на честь коронації короля Едуарда VII;

- *Lombard Street* – грошовий ринок, фінансовий центр (на Ломбард-стріт у лондонському Сіті знаходяться найбільші банки) [6, с. 730];

- *Lombard Street to a China orange* – розм. ніяких сумнівів [6, с. 730]. Lombard Street походить від вулиці, що була однією з основних римських доріг Лондоніума. Пізніше вона утворила земельну ділянку, надану королем Едуардом I (1272–1307) ювелірам з області в північній Італії, відомої як Ломбардія;

- *the old lady in/of Threadneedle Street* – жарт. «стара леді з Треднідл-стріт», Англійський банк (вираз зобов'язаний своїм походженням карикатурі, на якій прем'єр-міністр Уільям Пітт Молодший намагається заволодіти золотом старої леді, яка сидить на зачиненій скрині. Гроші були потрібні Пітту для війни з Наполеоном. Підпис під карикатурою говорив: Political Ravishment, or The Old Lady of Threadneedle Street in Danger!) [6, с. 433]. Назва Threadneedle походить від Three Needle Street (1598 рік), можливо, з вивіски із зображенням трьох голок або з трьох голок на гербі майстрів, які мали приміщення на цій вулиці. Інший варіант походження назви пов'язаний із зображенням нитки та голки, що використовувалися членами компанії Merchant Taylors, оскільки її філія розташовувалася на Threadneedle Street з 1347 року.

Топоніми, утворені від імен або інших топонімів:

- *Throgmorton Street* – лондонська фондова біржа (біржа розташована на Трогмортон-стріт) [6, с. 730]. Вулиця названа на честь Ніколаса Трогмортон, головного банкіра Англії під час правління королеви Єлизавети I й голови стародавньої сім'ї Уорвікшира;

- *Fleet Street* – англійська преса (на Флітстріт у Лондоні розміщуються редакції найбільших газет) [6, с. 730]. Fleet Street – головна вулиця в Лондоні. Вона проходить із заходу на схід від Temple Bar на межі з Вестмінстером до річки Fleet, на честь якої й названа ця вулиця;

- *Downing Street* – англійський уряд [6, с. 730]. Downing Street – вулиця в Лондоні, відома місцем розміщення офіційних резиденцій та офісів прем'єр-міністра та канцлера казначейства Великобританії. Вулиця побудована в 1680-х роках сером Джорджем Даунінгом (Sir George Downing), тому й названа на його честь;

- *Hailey Street* – лікарі, медичний світ [6, с. 730]. Фразеологізм походить від назви вулиці Harley Street – це вулиця в Marylebone, центральному Лондоні, яка відзначена ще з XIX століття великою кількістю приватних фахівців у галузі медицини та хірургії. Названа на честь Томаса Харлі, який був мером Лондона в 1767 році.

2. Складені топоніми, утворені за допомогою прикметників:

- *Gretna Green* – Гретна-Грін. Назва маленького села біля містечка *Gretna*, яке й дало йому назву, утворене за допомогою прикметника *green*. Саме ж містечко походить від давньоанглійського слова, що означає «місце на гравійному пагорбі» [6, с. 332];

- *to run away with smb. to Gretna Green* – назва села на кордоні із Шотландією, де закохані, які втекли, могли обвінчатися без надання відповідних документів [6, с. 332];

- *Gretna-Green marriage* [6, с. 332];

- *Kentish fire* – рідк. 1) гул несхвалення, бурхливе вираження аудиторією свого несхвалення чи нетерпіння; обструкція (вираз виникнув у зв'язку з проведенням у Кенті в 1828–1829 роках гучних зборів, які були направлені проти Catholic Relief Bill) [6, с. 278]. Kentish є прикметником для речей, пов'язаних із західною частиною англійського округу Кент або колишнього Королівства Кент.

Висновки. Отже, спираючись на структурно-семантичну класифікацію англійських топонімів, можна виділити найуживаніші типи топонімів. Прості назви зазвичай уживаються для локальної єдиної видатної риси ландшафту, як правило, пагорба, долини або доісторичних залишків римської височини. Інші прості назви означають віддалену ферму або прилегле селище. Складені назви містять ад'єктивний і топографічний елементи або елемент, що позначає житло. Велика кількість топонімів Великої Британії є похідною.

У статті фразеологізми розглянуто як мікротексти, в яких у згорнутому вигляді закладено ілюкативні сили, що зближують фразеологізми з мовленнєвими актами. Тим самим фразеологізми мають подвійну знакову природу: з одного боку, вони є явищем системи мови, з іншого – своєрідною етнокультурною рефлексією мовця в комунікативній ситуації, адже він свідомо або підсвідомо співвідносить власне емоційно-оцінне ставлення й ціннісну орієнтацію зі змістом фразеологічного знака, а образний зміст звороту – з еталоном і стереотипами культурно-національного світобачення й розуміння світу.

Подальші пошуки в цьому науковому напрямі вбачаємо в розгляді вторинних фразеотворчих процесів, які зазнають фразеологічні одиниці з компонентом-топонімом.

Література:

1. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2010. 844 с.
2. Леонович О.А. В мире английских имён. Москва: ООО «Издательство АСТ», 2002. 160 с.
3. Тищенко О.В. Обрядова семантика у слов'янському мовному просторі. Київ, 2000. 236 с.
4. Smith Colin. The Survival of British Toponymy. Nomina, 4. 1980. P. 27–40.
5. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. Москва: Наука, 1978. 198 с.
6. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь / лит. ред. М.Д. Литвинова. 4-е изд., перераб. и доп. Москва: Рус. яз., 2005. 944 с.
7. Mills A.D. A Dictionary of English Placenames. New York: Oxford University Press, 1991.

Арделян Е. В. Топонимы в составе фразеологических единиц как знаки английской этнокультуры

Аннотация. Статья посвящена исследованию топонимов в составе фразеологических единиц, которые являются неотъемлемым компонентом смысловой и структурной организации фразеологизмов. Благодаря мотивировочному значению в производном имени образуется ассоциативная проекция между внутренней формой, которая отражает мотивировочный признак, и понимаемо-предметным содержанием. К моменту возникновения географического названия мотивировочное значение внутренне организует совокупность множественных семантических компонентов имени, выстраивает их в целостную семантическую структуру и объясняет саму возможность знака исполнять языковую функцию, которая возложена на него.

Ключевые слова: топоним, фразеологическая единица, структурная организация фразеологизма, словообразующее значение, производный топоним.

Ardelyan E. English toponyms in phraseological units: ethnolinguistic aspect

Summary. The system relations in the sphere of English phraseological units with toponyms have been studied. The article focuses on the structural-grammatical classification of the phraseological units with a toponym (place-names) component in English. There have been ascertained the leading role of onomastic component in phraseological significance' formation and explored their semantic peculiarities in phraseological units. It's discovered that the onomastic component of the phraseological unit preserves the semantic links with the corresponding Proper Name in the speech and language and due to that it motivates the meaning of the phraseologism.

Key words: etymological and morphological peculiarities, phraseological unit, toponym (place-names) component.